

SZEMLE

Archaikus népi imádságok és ráolvasások a Csíki-havasokból

Takács György: *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, Úz-völgyi csángó imák és ráolvasók. Bp. 2001. 570 lap*

Az új évezred küszöbét átlépve nemcsak a néprajzkutatók, hanem a „szakmától” távolabb állók számára is nyilvánvalóvá lett, hogy a modern világ a legeldugottabb települések hagyományos kultúráját is kikezdi, és hogy a hagyomány „tisza forrásai” nemsokára mindenütt kiapadnak. Olyan gyors kultúraváltásnak vagyunk tanúi és alanyai, amilyenre az emberiség történetében eddig még nem volt példa.

A kutatás tárgyának lassú megszűnése lehet az egyik oka annak a jelenségnek, hogy az utóbbi évtizedekben, némiképp ellentmondásosnak mondható módon, maga a „szakma” is szemlátomást elfordulni látszik a pusztulásra ítélt hagyományos kultúrjelenségek kutatásától. Vannak olyanok is, akik a hagyományos népi kultúra megsemmisülésének, történetivé válásának tényét sem ismerik el, és azt hangsúlyozzák, hogy a kultúra elemeinek állandó lebomlása, az új elemek beépülése az élő, működő kultúrába mindig is természetes folyamat volt, következésképpen a mindenkor néprajzosoknak nem annyira a pusztuló elemek felleltározásával, hanem az élő jelenségek magyarázatával kell foglalkozniuk, és ez alól a mi korunk sem lehet kivétel.

Egy ilyen történetietlen szemlélet veszélyes voltát, amennyiben belátjuk a korunkat jellemző kultúraváltás (akkulturáció) egyediségét, aligha szükséges ecsetelni. A jelenséget értékelve annyit jegyzünk meg csupán, hogy ez a látványos és erősen ideológiai indíttatású elfordulás csak akkor volna tudományelméletileg, -módszertanilag is igazolható, ha a megsemmisülés határára jutott hagyományt a néprajzkutatók már megnyugtató módon feltárták, leírták és időtálló technikai hordozókkal rögzítették volna. Erről azonban nincs szó: éppen az „élő kultúrák” megismerésének hívei érzik és hangoztatják leginkább, hogy az eltűnőfélben lévő, már nem működő vagy csak survival-jelenségként (kultúrscökevényként) megfigyelhető népi világ hajdani valódi életéről igen keveset sikerült megtudnunk. A lassan történelemmé váló népi kultúránkkal azért is foglalkoznunk kellene még, mert az *élő hagyományos világ* megsemmisülése után lassan eltűnőfélben van már a néprajztudomány másik fontos forrása is, ami még hozzásegíthet egy történetivé váló kultúra megértéséhez: a *népi emlékezet*.

Ezek a gondolatok a Szent István Társulatnál megjelent *Aranykertbe' aranyfa* című gyűjteményes folklórkivadvány lapozgatása közben is óhatatlanul felötlenek a népi kultúra iránt érdeklődő olvasóban. A könyv szerzőjének, Takács György Magyarországon élő néprajzkutatónak, aki 1992–1999 között összesen két évet töltött a Csíki-havasok csángó telepein, nevezetesen az általa „Hárompatakknak” nevezett Kostelek, Gyepece és Magyarcsügés falvakban, valamint az Úz-völgye további kisebb csángó telepein, bejárva egyszer mind a Gyimesek vidékét is, sikerült megértenie, majd leírnia azt a vallásos-mágikus-szimbolikus világképet, ami a gyűjtő-

utak során feltárt és most közzétett rendkívül értékes néprajzi anyagot működteti.

Takács György neve a könyv megjelenése előtt sem volt ismeretlen az erdélyi folkloristák körében. A szerző néhány már korábban közzétett tanulmánya, melyek közül kettő a Kriza János Néprajzi Társaság kiadványaiban jelent meg („*Mennyországba' csenditének...*” Hárompataki csángó imák = Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 6. 1998. 219–258*; „*Hirdesd a számból eredett szent ígét...*” Csángó archaikus népi imák = Czégényi Dóra-Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 8. 2000. 195–232*), már jelezte azt, hogy a néprajztudomány a Csíki-havasokat járó fiatal kutatótól előbb-utóbb nagyobb szintézisre is számíthat.

Az *Aranykertbe' aranyfa* kétségkívül az utóbbi évek egyik legjelentősebb magyar folklórkivadványa. A kötet az *archaikus népi imádság* és a *ráolvasás* folklórműfajait mutatja be erről a tájegységről a műfajokra vonatkozó egyéb népi tudással együtt. A szöveggözléseket megfelelő filológiai apparátus kíséretében közreadott szakszerű magyarázatok, könyvészeti hivatkozások és fényképek egészítik ki.

A kötet terjedelmes, ugyanakkor rendkívül alapos, mindenre kiterjedő bevezetővel kezdődik, amiben a szerző összefoglalja a Csíki-havasok csángó telepeinek történetét, egyenként igyekezvén rekonstruálni még az ide telepedő nagycsaládok történetét is. A levéltári-szakirodalmi források mellett felhasználja a madéfalvi veszedelem koráig (1764) visszanyúló népi emlékezetet, és így sikerül hiteles és egyszer mind rendkívül szuggesztív képet nyújtania a hegyi telepek idemenekült népének gazdasági, társadalmi, etnikai-vallási, nyelvi és mentális viszonyairól. Ez a történeti jellegű fejezet jóval több, mint egy imákat és ráolvasásokat tartalmazó kötet bevezetője, voltaképpen a tájegység hagyományos népi kultúráját feltáró, most újjára indított könyvsorozat bevezetőjeként kell felfognunk. Amint a szerző maga is megjegyzi, a jövőben a terepmunka során rögzített mondák és hiedelmek kiadását is tervezi.

Az utóbbi évtizedben a saját gyűjtésű archaikus népi imádságokat kötetekben közreadó magyar folkloristák kivétel nélkül követték Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtől lépék* című kötetének szöveggözlési elveit. Ez a monumentális gyűjtemény – az előbb 1974-ben Kaposvárott megjelent ún. „kis Hegyet hágék...”-ot az 1976-ban véglegesített ún. „nagy Hegyet hágék...” követte, ami 1978-ban változatlan utánnomásban, míg végül 1999-ben további bővítésekkel jelent meg – valóban iskolát teremtett az archaikus népi imádság műfajának kutatásában: nemcsak a magyar folkloristák gyűjteményeire – Besenczi Sándor, Polner Zoltán, Silling István, Ráduly János, Harangozó Imre, Tánczos Vilmos munkáira – hatott meghatározólag, hanem a Kotula Franciskák által szerkesztett lengyel (*Znaki przeskosci*. Warszawa 1976) és a Vilko Novak által szerkesztett

szlovén (*Slovenske ljudske molitve*, Ljubljana 1983) archaikus imagyűtemények szerkezetét is meghatározta. A folklórtudomány az elmúlt évtizedekben megállapította az újonnan felfedezett középkori eredetű folklórműfaj főbb műfaji jegyeit, körvonalazta a műfaji határokat, felleltározta az archaikus népi ima és a „rokonszerű műfajok” (pl. kántálóénekek, himnuszfordítások, ráolvasások) kontaminációs jelenségeit stb.

Az Erdélyi Zsuzsanna-féle „iskolához” most felsorakozó Takács György kötetének megszerkesztése során követi az előtte járók szövegközlési eljárását: az előadás ritmusa szerint tördelve, értelemszerű központozással, a tájnyelvi ejtést hűen jelölve adja közre előbb az imaszövegeket, majd – „elődeihez” hasonlóan – az imadarabokra vonatkozó adatközlő „háttérinformációkat” is közlésezi. A közreadott verses és prózai népi szövegeket magyarázatokkal egészíti ki, amelyek feltárják egy-egy hasonló imadarabokból álló szövegcsoporthoz főbb motívumainak szimbolikus jelentését, utalnak a történeti irodalomban és a korábbi gyűjtésekben fellelhető hasonló imaszövegekre, illetve motívumokra, tájékoztatnak az imahasználat körülményeiről, a hagyományozódás lehetséges útjairól és törvényszerűségeiről, a műfaji kontaminációk eseteiről stb. Ezek a kommentárok a legigényesebb szakembert is meggyőzhetik arról, hogy Takács György személyében nemcsak szorgalmas, lelkiismeretes és megbízható gyűjtőt köszönthet a szakma, hanem olyan tudóst is, aki teljes mértékben ismeri a vizsgált tárgyra vonatkozó szakirodalmat, és ezt elemzése során fölényes biztonsággal használja is tudja. A kiadvány egészét szak- és tárgyismerőség, tudományos alaposág jellemzi.

A nagy előd, Erdélyi Zsuzsanna munkássága meghatározó volt a népi archaikus imaműfajhoz tartozó vagy a műfajjal szoros kapcsolatban álló egyéb folklórszövegek (például az *Aranykertbe' aranyfa* kötet második felében közölt ráolvasó imádságok) belső tipologizálása tekintetében is. A gyűjtők az elmúlt három évtized folyamán a felgyűjtött népi imaszövegeket újra

meg újra megpróbálták típusokba sorolni, noha már az archaikus apokrif népi ima műfajának 1968-ban történt felfedezése óta nyilvánvaló – ezt maga a felfedező Erdélyi Zsuzsanna is újra meg újra megállapította –, hogy olyan egymásba folyó *egységes szöveghagyományról* van itt szó, amelyből rendkívül nehéz az ún. „típusokat” kiszakítani és valamennyire is megbízható tudományossággal körülírni. A folklórszintika – talán a tudományterület mintegy egy évszázados pozitívista hagyományát követve – mégsem akar lemondani a „klasszikus” tipologizálás igényéről, így az egymásután megjelenő gyűjtemények újra meg újra egyfajta „laza”, egzakt módon meg nem határozható belső tipológiát valósítanak meg. Ez a törekvés Takács Györgyöt is jellemzi, amikor az imaszövegeket bizonyos, központi jelentőségűnek tekintett motívumok köré igyekszik csoportosítani. Szemléletének érdeme ugyanakkor, hogy az imaszövegeket kísérő kommentárokból ismételtén rávilágít nemcsak az imamotívumok szimbolikus jelentéseire, hanem a motívumok egymással való összefüggéseire is. Kötetét olvasva meggyőződhetünk arról, hogy az egész archaikus imaanyagot egyetlen összefüggő rendszernek kell tekintenünk. Noha a hatalmas szövegtömegben való rendteremtés során a gyűjtő-szerkesztő látszólag a „lazán dobozoló” tipologizálás elvét követi, mégis állandóan figyel a nagy korpuszon belül jól kitalálható és körülírható képi egységek (motívumok) kapcsolódási törvényszerűségeinek feltárására. Alapos terepmunkája és széles körű olvasottsága révén eljutott arra a felismerésre, hogy mivel a vizsgált műfaj szövegkapcsolódási elvei, törvényszerűségei egy szimbolikus vallásos-mágikus logika (világkép) működésének eredményeként alakultak ki, így csak egy erre alapuló rendszerezés tarthatja tiszteltben a műfaj belső szimbolikus logikáját, ami az imaműfaj máig tartó fennmaradásának is az alapja.

Tánczos Vilmos

A téli ünnepkör szokásai a Kriza János Néprajzi Társaság újabb kiadványaiban

Borbély Éva: Cenzúrázott bolondünnep. Farsangolás Bázalben. Kolozsvár 2001. 104 lap;

Nagy István: Hopp Istók, jó estét... Szatmári betlehemesek. Kolozsvár 2001. 146 lap

2001-ben a Kriza János Néprajzi Társaság két téli szokásjelenséggel kapcsolatos művet jelentetett meg: Borbély Éva *Cenzúrázott bolondünnep* és Nagy István *Hopp Istók, jó estét...* című munkáját.

Az erdélyi hagyományos paraszti társadalmakban a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó, többszereplős vallásos-dramatikus népszokásnak két formája ismeretes: a betlehemes és a bábtáncoltató. A hajdani Szatmár vármegye romániai részén mindkét szokás megtalálható. Nagy István ezeket szánta bemutatásra. A *Hopp Istók, jó estét...* forráskiadványként íródott, a szövegtömeg gerincét az 1992–1994 között Szatmárnémetiben tartott Betlehemes Találkozó anyaga képezi. Ehhez csatolja a szerző egyéni gyűjtéseit. A gyűjteményes kötet inkább a szövegek közreadására törekszik, és csak olyan

mértékben vállalkozik a szokás elméleti kérdéseinek fejtegetésére, amennyiben a betlehemes etnikai, vallási formáinak leírása megkívánja. A szerzői szándék folklórizmustól ihletett. Nagy István munkájával a drámapedagógiai, iskolai, vallásos, hittani mozgalmakat kívánta segíteni.

Szerkezetileg a kiadvány két nagy részre osztható. Az első inkább elméleti, tartalmazza a szatmári betlehemes történeti áttekintését, ezt követi a háromnyelvű és numerikus fotóanyagot felsorakoztató adattár. A szerző röviden, tömören vázolja a szokás kialakulásának és terjedésének történetét. Megtudjuk, hogy a téli napforduló a római szaturnáliáig és a perzsa pogány ünnepekig vezethető vissza. A keresztény egyház beépítette a szertartásba a pogány elemeket, így a

középkorban a betlehemes a liturgia részeként szerepelt. A 13. századtól a misztériumjáték különvált az egyháztól, önálló életre kelt, és profán népies elemekkel telítődött. A magyarságnál a 16–17. században jelent meg, terjesztésében az iskolai színjátszásnak és a legényszervezeteknek volt nagy szerepük.

A szerző a rövid történeti áttekintés után oly módon tér rá a szatmári szokásanyag tárgyalására, hogy külön-külön fejezetet szán a betlehemes játéknak és a bábtáncoltatott betlehemesnek, valamint ezek variánsának. Mivel Nagy István egy folklorizmusjelenség (a szatmári találkozó) szövegkorpuszát közli, ezért a kötet csak homogén, azaz műfaj, tartalom, előadásmód szempontjából jól elkülöníthető szövegváltozatokkal foglalkozik. A betlehemes játékokat tematikájuk és motívumkincsük alapján kategorizálja, minden játéktípust hozzárendel egy etnikumhoz, majd egyenként mutatja be őket. A szerző szerint a szokáselemeket fejlődésük során rengeteg kölcsönhatás érte, motívumkincsük változott, színesebbé vált.

Nagy István érdemének tekinthető, hogy összehasonlító vizsgálata által az etnikus érintkezéseket, a kölcsönhatásokat keresi. A motívumvándorlásokat, az analógiákat, átvételeket mindig a megfelelő magyar, román és sváb szövegrészek közlésével támasztja alá. Megállapítja, hogy a magyar folklórban az Öreg, a románban Heródes áll a játék középpontjában, és a román szokásesemény tárgyi kellékei között nem szerepel a betlehemes. A szerző különös érdeklődéssel vizsgálja a szokáselemek rétegzettségét, a bibliai születéstörténet népi rétegeit is, amelyek a humor fő forrásaiként szolgálnak. A betlehemezés másik vonása a teatralitás, ezért az előadás tere, szövege, szereplői, a mozgás, az öltözet pontosan kodifikált.

A könyv nemcsak szövegeket közöl, hanem tájékoztat arról is, hogy hol a helye a betlehemezésnek az adventi várakozásban, milyen előkészületeket igényel, milyen tényezők határozzák meg a betlehemes csoportok alakulását. Az utolsó fejezet a szokás funkcióváltozását, a komponensek átminősülését árnyalja. A kiadvány a hagyományosnak tartott elemek felmutatásával a megőrzés folyamatát tünteti fel értékesnek. „Egy betlehemes játékot ebből a környezetből kiragadni és mint egy irodalmi alkotást vizsgálni lehetetlen és célszerűtlen, hiszen számtalan helyi tényező, közösségi elvárás határozza meg a játékok sikerét.” (25.) A *Hopp Istók, jó estét...* szerzője munkájában önmagát cáfolja meg. Nagy István eredetiségre törekszik, viszont a kijelölt értékörzési irány ellenére a betlehemes idegen kontextusban, színpadra vitt formájában közli. A karácsonyi szokást elszakítja keletkezési helyétől, idejétől, körülményeitől, ezáltal a folklóralkotás lényegi sajátosságait (a közösségi jelleget, alkalmyszerűséget, anonimitást) szünteti meg. Többször is hivatkozik saját gyűjtésére, de egyéni kutatási eredményei a kiadvány latens adatainak bizonyulnak, és hiányérzettel hagyják az olvasót.

Borbély Éva munkája tematikusan érintkezik Nagy István könyvével, de a *Cenzúrázott bolondünnep* teljesen más közegbe helyezi a hagyományos ünnepet. Hogyan

épül be egy archaikus szokás a modern társadalomba, és hogyan válhat egy közösség életének, kultúrájának legfontosabb identitásjelzőjévé? A szerző ezekre az elméleti kérdésekre keresi a választ.

Az erdélyi néprajzi szakirodalomban kevés a nyugat-európai szokáseseményekről készült leírás, feldolgozás, ezért Borbély Éva kérdésfelvetése, kutatási területe újszerű törekvést képvisel. A könyv a világ egyetlen nagyméretű protestáns farsangjával foglalkozik, a szokásesemény teljességre törekvő bemutatásával, értelmezésével próbálkozik. A svájci farsang is, mint minden szokásvariáns, meghatározott közösségi igényre adott válaszreakció, amelyet a bázeli társadalom megfelelő alkalomkor hív életre. Nem választható el éltető közegétől, mert a svájci város keresztmetszetét, kapcsolathálózatát, értékrendjét, intézményrendszerét tükrözi. A szerző ezt a módszertani elvet tartja szem előtt az ünnep strukturális rendszerének bemutatásánál.

Bázel földrajzi helyzetéből fakadó multikulturális jellege a farsangot az idegenség iránti tolerancia és a hagyományba való zárkózás kettőssége alapján szervezi. A kettősség egyik lényeges sajátossága, hogy a farsangot a bázeli civil önszerveződés formái, „a klikkek” szervezik. Az ünnep konfliktusmentes lefolyását a szereprendszer árnyalása, a szerepek határának, tartalmának precíz meghatározása biztosítja. Borbély Éva hatékonyan felismeri az egyletekkel működő szervezetek funkcióját, a szokásrendszer alakításában játszott szerepét. Ezért taglalja részletesen a „klikkek”, a Farsangi Bizottság társadalmi jellemzőit, a szervezőknek a látvány megteremtése érdekében végzett munkáját. Az ünnep szimbolikus kezdetét a farsangi bizottság jelzi azáltal, hogy megjelenteti a város kereskedelmi egységeiben a farsang identitását meghatározó tárgyi kellékeket: jelvényeket, maszkokat, jelmezeket, műsorfüzeteket. Ugyancsak a bizottság hatáskörébe tartozik az ünnepi időszak törvényeinek megfogalmazása, a finanszírozás, a rendfenntartás és a produkciók értékelése. A farsang szinkretikus esemény: viseletről, zenéről, dalokról, gasztronómiai elemekről, nyelvi kódokból épül fel. A szerző egyenként taglalja a fenti szokásösszetevőket, és ezeket igyekszik változásukban a mögöttük húzódó gondolati tartalmakkal bemutatni. Példaként: a bázeli maszk abban különbözik a hagyományos álarcától, hogy specialista készíti, készítése művészetnek számít, és kereskedelmi forgalma meghatározott úton halad. A zenei elemek a svájci farsangi felvonulás elmaradhatatlan, egyedülálló kellékei. Az esemény túlszervezettségére vall az is, hogy a zenei ismereteket az aktív résztvevők speciális iskolákban sajátítják el. Borbély Éva színes fotóanyaggal dokumentálja az ünnep tárgyi kódjait, így a különleges jelmezek, dobok, lámpák élményközelivé teszik az eseményt. A szokást a megszokottól, köznapitól eltérő, parodisztikus iratok, gúnyversek jellemzik. A szerző néhány gúnyirat magyarra fordított változatával kívánja példázni az ünnep köznapitól eltérő verbális kódját.

A szokásösszetevők ábrázolása után újabb strukturális egység következik: az 1996-os bázeli farsang forgatókönyvének ismertetése. A farsang lineáris jellegű

népszokás, ezért a legrepresentatívabb szokáscelemek közé tartozik a zárt körű, látványos, demonstratív felvonulás és az éjszakai paródiák előadása. Másik fontos jellegzetessége, hogy a farsang nemre, társadalmi pozícióra, generációs különbségre való tekintettel meghatározott szerepeket, cselekvési teret ír elő. A bázeli nők csaknem egyenrangú résztvevői a farsangnak, megkülönböztetés nélkül dobolhatnak, pikolózhatnak, viszont a szerző rávilágít arra is, hogy régen kizárólag maskulin jellegű volt az ünneplés, és ma is vannak olyan „klikkek”, amelyek nem tűrik a női tagokat.

A rendezvényen a teljes lokális közösség minden generációja részt vesz, így a gyerekek is. A könyv a bázeli gyerekfarsangról is tartalmaz adatokat: a formai keretek itt is megmaradnak, viszont az aktív szereplők kicserélődnek. Az utolsó rész képezi a bázeli farsangi szokások jellegzetességének sűrített, informatív összefoglalását. Ez a rész olyan különálló, tömör egész, hogy akár önmagában is megállná a helyét.

A könyv végén az olvasóban felvetődik az a módszertani kérdés, hogy a bázeli farsang lokális esemény-e vagy kívülállóknak szánt reprezentáció. A farsang a város legfontosabb össztársadalmi ünnepe, idegen elemeknek nincs helye benne. A turisták számára attrakció a szokáscelemek alakulása, kimenetele, de a néző szerepéből soha nem kerülhetnek aktív funkcióbá. A *Cenzúrázott bolondünnep* szerzője egyértelműen ráérez a bázeli farsang lényegi sajátosságára: a kettősségek teremtő erejére.

A történeti változások, az esemény közel hétszáz éves kontinuitása eredményezte a farsangi és karneváli

elemek sajátos ötvöződését, ezért Borbély Éva szükségszerűnek tartja a könyv végén a fogalomtisztázást. A szokásesemény farsangi időponthoz kötődik, bőjti ételek fogyasztása jellemzi, de mégsem beszélhetünk farsangi szokásköréről, mert csupán három nap cselekménysorát foglalja magában. A hétköznapi élettől eltérő viselkedésmód karneváli hangulatra vall, viszont a szexualitás, testiség terén alkalmazott cenzúra összeegyeztethetetlen a karneváli világszemlélettel. Borbély Éva több helyen is a farsangi maskarázás központi irányítását hangsúlyozza, néhol humorosan említi, hogy a svájciaknak éppen csak az időjárást kellene megrendelniük. Pozsony Ferenc szerint (*Az erdélyi százok jelesnapi szokásai*. 1997. 249.) minden szokás meghatározott szerepeket, funkciókat és cselekvési stratégiákat alakít ki. Vajon a farsang szervezi-e a résztvevők mozgásterét, viselkedési normáit, vagy a bázeli organizálási képessége metafolyamatként írja elő a farsangi szokást?

A *Cenzúrázott bolondünnep* figyelemre méltó kiadvány, viszont érdemes lett volna részletesebben kifejteni a szokás megélését, befogadását, hogy milyen élményt nyújt a résztvevők számára. A farsang történetét vázoló rész is elég szűkszavú, listajellegű. A hiányosságok talán abból fakadnak, amit egy svájci újságíró frappánsan így fogalmazott meg: „A legrosszabb, ami egy farsangolóval történhet a bázeli farsangban, az, hogy nem bázeli.”

A Kriza János Néprajzi Társaság ismertetett két kiadványa a folklórizmus jelenségek irodalmához csatlakozik, ezt a témakört gazdagítja.

Gazda Andrea

Esszék a művészetfilozófia horizontján

Gregus Zoltán: Közéltésben (Művészetfilozófiai esszék). Komp-Press Baráti Társaság. Ariadne könyvek. Kolozsvár 2002. 268 lap

Gregus Zoltán esszékötete nemcsak az, ami, hanem vállalásából fakadóan ennek homlokegyenest ellentéte is, távolodás. Sikeres közélet a műalkotások és művészetfilozófiai kérdések alkotó-elemző megértése felé, és távolodás a hagyományos esztétika végvidékeitől értékítéletekben, az elemzés gyakorlatában és a megértésre kiválasztott műalkotások milétében egyaránt. Ebben a filozófiai-esztétikai ingajaratban régi és új között Heidegger kérdésfeltevéseivel igazodik, akkor is, amikor a művészetfilozófia mai alkalmazási lehetőségeit vizsgálja, és akkor is, amikor ő maga végez ilyen irányú vizsgálatokat a jelenkori művészet példaképein. Bár mesteréről megállapítja, hogy „Heidegger esetében már nem beszélhetünk »esztétikáról« vagy »művészetfilozófiáról«, hanem csak egy sajátos gondolkodásról, amely a lét (el)gondolásának perspektívájából gondolkodik a művészetről” (122), mégsem mond le arról, hogy ő maga ne gyakorolná a művészet bölcséleti tudományát, hanem éppen ellenkezőleg, e tudomány mai igényeit tekintve véve igenis esztétikát ír, mégpedig termékeny gondolatokkal feltöltött esztétikát.

Címül választott mozgékony jelképe – *közéltésben* – egyaránt jelentéskörébe illeszti a heideggeri *Lét és idő*, valamint a *Bevezetés a metafizikába* alapkategóriáit, mint a *jelenvalólet*, az *elfedtség*, a *látható a láthatatlanban*, a *létfeledés* vagy a *kitüntetés*, a *gond*, illetve a *fecsegés mint a gyökértelenített jelenvalólet-megértés létmódja*. Kiderül, hogy eme fogalmak ismerete szerzőnkél több befogadott ismeretnél: reflektált ismeret, amely bizonyít. Azt bizonyítja, hogy egy összefüggő filozófiai rendszer továbbgondolása nem kötelez szatelitszóródásra mai gondolkodó világegyetemünkben, még e világegyetem fenyegető tágulása ellenére sem, hanem igencsak megelégszik e filozófiai rendszer oly módú transzcendálásaival, amelyek nem tartkítják el az eredeti kérdésfeltevéseket, hanem ezek megörzött fényében bíznak egy továbblátás tisztaságában.

Ilyen továbblátás igénye teszi, hogy a tanulmányok mindenike paradox módon viszonyul a benne rejlő gazdag és sokoldalú dokumentáció tartalmához. A *Közéltésben* létmódbeli paradoxonát egy rétegelt tagadás rejti, ami a megidézett könyvészet *értésének megértése* és a heideggeri *mintához való vonzódás*

ellenőrzése között neszezve leplezi le önmagát szerzőnek végül is ez utóbbi forrásgondolatok melletti döntésében.

Saját gondolkodási rendszerének viszonylagos önállósága a már említett *gond*-fogalom reflexiójából fakad, és e reflexió során kialakított dacos ellenkezésből. Így a *gond* heideggeri gondolása, ez „az önmagát-előző lét, mely szerint a jelenvaló lét léteiben már mindenkor megelőzi önmagát” (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2001. 225), Gregust szembenállásokra készíti az elméletekkel, de magával a mintával is. A megelőzőtséget kutató ellenkezés jelenik meg például „a jelenlét és logocentrizmus metafizikáját illető heideggeri szituáció kétértelműségé”-nek, a nagy német gondolkodó 1934–35-ös „fordulatának” *előtte* és *utánja* megítélésében, valamint ezeknek az ambivalenciáknak a művészetek világára vezetett egységes értelmezésében (156).

Önmagát felülbíráva írja: „mint ismeretes, a képeknek két története van, egy, amely a művészetben rajzolódik ki, folyton fölülírva önmagát a műalkotások egymással történő feleselése által, és egy másik, amely az előbbi tematizálандó, az elméleti szövegekben adódik. A kettő közti viszony, amely végső soron visszavezethető a kép és fogalom szembenállóságára, termékeny feszültséget rejt magában, ha felismerjük, hogy mindkettő rá van szorulva a másik közbeszólására. Néhány próbálkozásmótól eltekintve, én ezen utóbbihoz tudok hozzászólni, annak tudatában persze, hogy minden kísérletezés csak közelítés marad, hogy a művészet mindig egy olyan túlhatalmat képvisel, amely ellenáll a »végső« megalapozásnak vagy fogalmi tematizációnak” (5). Jóllehet az elmélet és a gyakorlat reflexív összevetéseiben *kép és képiség története* fölött elemzése sikerességét elsősorban az elméleti oldal vizsgálatában véli elérni, Gregus esszéi tanulmányokká minősülnek akkor is, amikor elméleti továbbgondolásait konkrét műelemzésekre vetíti ki. Filmstúdiumai, *Az áttételek játéka avagy a tisztánlátás melankóliája a Werckmeister-harmóniákról* (Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* c. regénye alapján rendezte Krasznahorkai László és Tarr Béla. 1997–2000), és *Az eszkatologikus képiség Tarkovszkij filmjeiben* (*Stalker, Aldoathozatal, Tükör*) a kifejezőeszközök – kamerák állásszögei, képi alapformák – vizsgálatától el egészen a rejtőzködő üzenetek kutatásáig meggyőzően igazolják a szerző gyakorlati esztétikai érzékét a műalkotások megértésében.

Elemzése során gondolatrendszerét új fogalmak, kifejezések bevezetésével gazdagítja, például a *kép megakasztása* metaforájával. „A *kép megakasztása* kifejezéssel egy mozgóképes közegben látszólag a kép megállítására történik utalás, de nem a statikusság, hanem a megjelenőnek (és leármányoltjának) az elidőzésben történő teret és időt hagyás/adás értelmében” (8). „Ennek sajátos filmbeli megoldásait járja körül az elemzés, rámutatva a kameraállások és fényképezések által adódó sajátos képi szerkesztéseknek sokszor a cselekmény »ellenében« működő szerepére, amikor a képiség ellenáll a dramatikus cselekményben való

feloldásnak, miközben természetesen felvállalja a narrációt is, továbblendítve az eseményeket” (9).

Máskor a heideggeri filozófia fogalomköréből merít a konkrét analízis lefolytatására. Így Tarkovszkij üzenetét a *pillanat* és a *halálhoz viszonyuló tulajdonképpeni lét* jelentésköreinek ütköztetéseivel magyarázza: „...a végső dolgokról (eszkhaton) való beszéd nem más, mint egy végső párbeszéd a végtelenségről [...] az örökkévalóság és pillanatnyiság ütköztetése az immanencia és transzcendencia két teljesen elütő horizontján” (30–31). Úgyszintén a kép és a képiség *versus* kép és fogalom keresztműzében hasonlítja össze és különíti el a reklámképet a művészi képtől, illetve a divatosat a festőtől. Am amikor a képek, jelképek, fogalmak, zenei expressziók világában elidőz, néha úgy tűnik, mintha a kép jelentéskörét kizárólag a *láthatóság* szintjén érné tetten. Például Szentkuthy regényével kapcsolatosan írja: „a fikcionális aktusát – mint metamorfózist és határszegést – a *metafora* és *ekphraszisz* alakzataiban vizsgáljuk, eljutva az imaginárius *szöveg-kép* fenomenéjéig”, majd alább hozzáteszi, „a *Praeben* egy olyan határátlépésnek is ki van téve a nyelv, amelyben a *képiséghez közelít*” (*A fikcionális önreflexiói. Közelítés Szentkuthy Miklós Prae című művéhez*. 166–167. Kiemelés tőlem – A. I.). De hát, kérdezzük, el lehet-e választani a nyelvi metaforát vagy általában a retorikai alakzatokat a képiségtől? Mindezek vajon nem az érzékileg letapogatható, hallható vagy éppen szinesztéziás jelentést konkretizáló *audiovizuális-taktilis képiség* vonalán jutnak el mihozzánk? Ezekhez a ritka lehatárolásokhoz tartozik a zene képiségének a felejtése is: „Bár a zene is a megjelenítés formája, *atematikus formájában* a folytonos létesülésből, kibomlásból eredeztethető egy analógiás viszonyban, anélkül hogy eredetét képes lenne megjeleníteni. Amit a zene megjelenít (*mint a saját tárgyát képező »akarata«*), az már képzetek által rögzített: a »kedv- és viszolygásérzetek« alaphangoltsága, ami mentén világunk körvonalazódik” (114–115. Kiemelések tőlem – A. I.). Az *atematikusnak* schopenhaueri áthallása helyett inkább a *maradandó tárgyiség hiányának* hegeli rezonanciáját véljük itt hitelesebben csengőnek, hiszen a zene éppen tűnékenysége által válik azzá, ami, a *kedély művészetévé*. Am Gregus Zoltán elemzéseinek varázsát egyáltalán nem csökkenti e fenti kérdőjelek felvetődése, pusztán a *kérdés* és a *talán más* nyüzsgését hozta magával. Mert a már említett forrásművek beható ismerete és alkotó továbbgondolása meg a következetes kutatói magatartás, amely a források forrásának a felkeresésére irányul, kellően bizonyítja a bemutatott esszék hitelességét.

Találkozása Nietzschével, a *dionüszosi* és az *apollóni* episztemék bemutatása kétszeresen is ilyen felkeresésnek bizonyult: egyfelől a heideggeri megidőzés jegyében, másfelől a kétféle olvasatot elváró *Tragédia születésének* megértésében, a publikált szöveg és a közlésből kihagyott jegyzetanyag termékeny összevetésében. „A dionüszosi igazság más értelemben az, mint az apollóni hazugság/ámitás. Nincs egy semleges köztes terület, ahol e két erő szembeállítható

egymással az igazság tekintetében [...] inkább a nem rögzíthető létesülés (dionüszoszi) és annak megjelenítése/rögzítése (apollóni) mentén kell elgondolni az apollóni és dionüszoszi viszonyt” (*A „megváltó” képe. Wagner méltatása a Tragédia születésében* 114–115).

Ezek a konfrontációk a művészetfilozófiai kérdések mai feltevéseiben, valamint a heideggeri szövegek esztétikai közelítéseinek megvilágításában érik el csúcspontjukat: a láthatatlan tetten éréséről a láthatóvá tétel művészi közegében, az idő horizontjának kitüntettségéről a képiség önfelejtő *versus* önértékelő felfejtésében. Például a *reklámkép-művészi kép* viszonyrendjének feszültségét így foglalja össze: „a média képei az élvezet azon formáit szolgálják, amelyekben az önfelejtés (tehát világfelejtés) és a szórakoztató időtöltés (üres idő) dominál, szemben a művészinél minősülő képekkel, ahol a gyönyör a teher alá helyezésből (világunkkal és a sajáttal szembekerülő önértelemzésből) és az időt adó odafordulásból (betöltött idő) adódik” (47).

A *divatos* és a *posztmodern* kérdéskörét szervesen kapcsolja a fenti összevetések logikai rendjeivel. „Problémátságokra” kétszer is kitér, gyakorlati és elméleti síkon egyaránt. Kiemeli a posztmodern-fogalom alaptalanságát és feneketlenségét a divatos irányzatokra vonatkoztatott meghatározás-kisérletekben (67). Hegel megjegyzése az összetett fogalmak ellentmondásosságáról sejlik fel a *poszt* és a *modern* szembeállításában is. „A lineáris fejlődészményen belül helyezkedve, a »modern« már mindig is *kint* érzi magát, egy folytonos *poszt*-ba lépve, amit akár egy

modern-poszt-modern-nek is nevezhetnénk, hogy Cl. Karnouch kifejezésével éljek: posztmodern nincs, mivel már minden modern poszt – hozzátéve: amennyiben az *előttiség* és *utániség* horizontján belül tekintjük” (77). Ugyanakkor a posztmodernnek minősülő fragmentumtudat mai jelenlétét emeli ki a hermeneutikai közelítések esztétikai gyakorlatában. Orbán Gyöngyi a hermeneutikai dialógus poétikáját szorgalmazó *Igét kertje* című munkáját éppen azért méltatja, mert „képes *felmutatni* egy olyan horizontot, amelyben ezek a különálló fragmentumok elnyerik együvértartozásukat a műalkotás *önkitaljesítő* létmódjában” (256). A példák hitelességének és kitüntettségének vizsgálata során kötetzáró esszéjében kérdez rá a művészetfilozófia mai létmódjára: „Ha az alkalmazott filozófiát nem akképpen gondoljuk el, hogy annak vegytiszta formájától elütő területen próbál terjeszkedni és érvényt szerezni magának, hanem ezen végső dolgokat igyekszik tematizálni egy filozófiai diskurzusban, akkor a művészetfilozófia legsajátabb lehetősége sem lehet más, mint újrafelvétele (egy más diskurzusban történő tematizálása) a művészet által feladottaknak” (267–268).

A *Közelítésben* esszéi arról győznek meg, hogy írójuk a lehetséges elemző permutációk között a *modern* és *hagyományos* műalkotások együttlétében, valamint a *régi* és az *új* elemző eszközök mai alkalmazásában a *modern művészet jelenkori analitikája* mellett döntött. És sikerrel. Kívánjuk, hogy döntése időszerűségét újabb és újabb eredményekkel gazdagítsa a műalkotás létmódjának esztétikai továbbvizsgálatában.

Angi István

A filozófiai módszerprobléma aktualitása

Szemponatok a filozófiai módszerprobléma vizsgálatához. Kolozsvár 2002. 112 lap

A Veress Károly szerkesztésében megjelent tanulmánykötet a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékének magyar tagozatán szerveződött kutatócsoport írásait tartalmazza, egyetemi oktatók (Király V. István, Veress Károly, Gál László) és hallgatók (Kovács Barna, Tamás Dénes, Dávid István, Tigán Loránd, Bóné Ferenc, Parászka Boróka, Isán István Csongor, Nagy Erika) közös tudományos vállalkozásának első lépéseként.

A választott téma a módszerprobléma, kitűzött céljuk újból előtérbe állítani, régi és új szempontok alapján megvizsgálni „a módszer, a filozófia művelése és az alapvető emberi létproblémák közötti szerves összefüggéseket” (Veress Károly: *Előszó*). A különböző megközelítési módokat, beállítódásokat (alkalmazott filozófia, hermeneutikai, fenomenológiai, politikai filozófiai, logikai) tükröző tanulmányok változatos kérdésselvetéseikkel meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a filozófiai módszerprobléma élő, aktuális.

Amint a filozófiai problémák tematizálásakor gyakran előfordul, a módszer problémájával kapcsolatos vizsgálódások esetében is, a kötet szerzői a filozófiatörténet kiemelkedő alakjait (Parmenidészről

Derridáig) hívják meg/idezik fel közös beszélgetésekre, melyekben ezúttal mintegy a kötet szerzőinek kérdéseire válaszolnak. Leggyakrabban Gadamer, Heidegger és Descartes jut szóhoz.

Az első tanulmány, Király V. István (*Útkeresés és témákkal való találkozás. Az alkalmazott filozófiai tematizálás „módszerbeli” lehetőség-értelmeiről*) című írása, mely bővelkedik etimológiai fejtegetésekben, néhány filozófiai alapfogalmat (pl. a módszer, a probléma, a téma, a kategória, a filozófiai kérdezés fogalmát) jár körül. Mindeközben megtudhatjuk, hogy mi köze van a halászatnak, vadászatnak a filozófiához. Sok. Mindenikben fontos az útkeresés, úttörés (methodosz), a nyomok fürkészése, a becserkészes, az akadályok elhárítása. A tanulmánynak a filozófiai módszerproblémával kapcsolatos végkövetkeztetése: „Minden *módszertani* reflexió a filozofálás értelméről és mibenlétéről kérdez végül is újra, de a kérdezés megtanulásának, illetve kérdéses meglátásának bizonyára ezután sem lesz/lehet *módszere*” (21).

Veress Károly *A módszerprobléma hermeneutikai megvilágításban* című tanulmánya felhívja a figyelmet a modern módszeresség belső ellentmondásosságára.

„Miközben előtérbe állítja a módszer meghatározó szerepét, egyúttal el is rejti annak tulajdonképpeni lényegét; miközben egy előfeltételezett módszer nézőpontjából igyekszik feltárni a módszeresség s vele együtt a racionalitás és racionalizálhatóság lehetőségeit és megvonni ezek határait, nem látja be kellőképpen magának az előfeltételezett módszernek a lehetőségfeltételeit és határait. Ily módon a modernitás európai kultúrájára jellemző módszertani tudat legalább annyira, amennyire felmutatja, el is rejti a módszerproblémát” (22). Mi követhet hát? A továbblépés: a kritika és a módszerprobléma teljes felvállalása. Ezen az úton két filozófus válik fontossá: Hans-Georg Gadamer és Paul Feyerabend. Feyerabend megállapítása az, hogy a módszeres rend irracionális alapokon nyugszik. Az alternatív egyéni törekvésekben a módszeres racionalitás korlátai lepleződnek le. A gadameri hermeneutika szerint az alapvető emberi helyzetek eleve rendezetteként tárulnak fel, és ezen alapul a módszeres felépíthető rend. A tanulmány szerzője által is felvállalt hermeneutikai megközelítésben a módszer képesség: techné és phronészis egyben.

Hermeneutikai kérdésfelvetésekkel találkozunk még Tamás Dénes (*A hermeneutika értelme a Lét és időben*), Dávid István (*Módszer és diszpozíció*), Rigán Loránd (*Hermeneutika és nyelv a technika korában*), Bóné Ferenc (*Értekezés a módszerről...*) tanulmányában. Egy recenzió nem vállalhatja fel mindezen tanulmányok érdemleges bemutatását, itt csupán hangsúlyozni szeretném a kérdések megfogalmazásának merészségét, fontosságát, továbbgondolhatóságát. Alkalmazható-e a hermeneutika? A megértés a szellemtudományok módszere-e? A filozófiai nyelv mennyiben mondja ki a létet? Csak annyiban, amennyiben költői? Milyen viszony van a lét kérdése és a hermeneutika értelme között? Maradnak kérdések, születnek új kérdések. Végül is ez a hermeneutika s végső soron a filozófia feladata: megfelelően feltenni a kérdést (Heidegger).

A fenomenológia irányából közelítő Kovács Barna-tanulmány (*Az „eretnek” módszer*) egyik főszereplője nyilván Husserl, a másik meg Heidegger, a Husserlrel radikálisan szembeforduló tanítvány. „A fenomenológiai is út, mely elvezet valami elé és hagyja, hogy magát megmutassa az, amihez elvezetett” (Heidegger). A

filozófiában csak utak vannak – Heidegger szerint –, a tudományban csak módszerek.

Isán István Csongor (*Két írás a módszerről*) két igazságfelfogást tekint át. Tanulmányának első részében a legjelentősebb ókori gondolkodókat osztja két csoportra aszerint, hogy konstruktív vagy dekonstruktív módszerűeknek tekinthetők (Parmenidész, Arisztotelész, Eukleidész, illetve Hérakleitosz, Platón). A tanulmány második része egy konstruktív módszer alapjait vizsgálja.

A kötet két tanulmánya különös figyelmet érdemel, főként témaválasztásuk aktualitása miatt. Egyik Parászka Boróka *A politikai filozófia arcai* című írása, melyben a szerző a politikai filozófia módszertani lehetőségeit, a gyakorlat filozófiai jelentőségét gondolja át. Vizsgálódásai során a liberális normatív politikai filozófia kritikájának lehetőségeire is kitér. A tanulmány kiemeli a politikai nyelv- és fogalomhasználat vizsgálatának fontosságát, és jelzi a politikai filozófiában beálló (hermeneutikai? és antropológiai) fordulatot. A másik tanulmány a Gál László és Nagy Erika szerzőpáros írása: *A kisebbségi nyelv közigazgatásban való használatával kapcsolatos előirásjavaslatok deontikus-logikai megközelítése*. A deontikus-logikai megközelítés lehetővé teszi erkölcsi és jogi kérdések kezelését. A tanulmányt a kisebbségi jogokkal kapcsolatos megfogalmazások érdeklik, pontosabban a közigazgatásban való kisebbségi nyelvhasználat jogát vizsgálják. A deontikus logika (megengedés)törvényei alapján a szerzők olyan konzisztenciát mutatnak ki, amely szerint a jogi kérdés megoldható a kisebbségek javára, anélkül hogy a többség veszítené. Ezzel a tanulmány szerzői bemutatják, hogy a deontikus logika sikeresen alkalmazható az érvelésben, akár a politikai térben is.

A *Szemponok a filozófiai módszerprobléma vizsgálatához* című kötetet kitűnő német nyelvű összefoglalók zárják (Gáll Izabella fordításában). Meglátásunk szerint mindenképpen hasznos volna, ha a tanulmánykötet románul vagy valamilyen világnyelven is megjelenhetne. Gratulálunk a szerzőknek, várjuk a folytatást!

Kerekes Erzsébet

Forrásértékű múról sohasem túl késő

Dénes Wildner: Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns.

Bearbeitet von Ralf Thomas Göllner. I–II. München 1996–1998. (= Studia Hungarica 44. – Schriften des Ungarischen Instituts München. Hrsg. Horst Glassl, Ekkehard Völkl, Edgar Hösch)

Mármint sohasem túl késő irni ilyesmiről. És nem felesleges.

De miről is van szó?

Az előbb ismertett könyv már néhány éve megjelent, de tudtommal eddig nem írtak róla. Úgy látszik, néha ez a sorsa a legfontosabb és legszükségesebb forrásmunkáknak. Nekem is csak az alkalom adta a kezembe a könyvet – úgy tűnik, ilyen szerencsés alkalmak éltetik a legjobb „fogásokat” –, de

így meggyőződhettem arról, mennyire elengedhetetlenül szükséges mindenkinek, aki helynév-, esetleg forráskutatásnál összehasonlító munkát kell hogy végezzen. Persze nem „mellbevágóan” értelmező, de annál inkább – és még értelmező jellegű dolgozatokhoz is szükséges – megkerülhetetlen, forrásértékű kiadványról van szó.

Szerzője (aki feltehetően hosszú ideig tartó nehéz munkával gyűjtötte össze az anyagot), valamint a

helységnévtár igen hozzáértő, pragmatikus feldolgozója és kiadója egy ma különös érzékenységgel észlelt hiányosságból indul ki, és pedig abból, hogy az első világháború utáni politikai-adminisztratív változások (mármint az ún. „utódállamok” létrehozása) következtében hovatovább feledésbe merülnek a régi magyar helységnevek, azaz főleg az újabb kutatónemzedékeknek nehéz lesz ezeket a mai, 1918 után kialakult „utódállamokba” iktatni, tehát azonosítani a kettőt. Márpedig enélkül kutatni ma nem lehet. Tudnunk kell, hol vannak a régebbi történelmi forrásokban magyar nevükön említett helységek, s vajon ezeket ma hogyan hívják. (Különösen fontos ez nekünk, romániaiaknak, itt ugyanis sajnos nem mindegyik helység őrzi meg két- vagy esetleg háromnyelvű nevét.) Márpedig ez is a mindenkori adatközlő és adatfeldolgozó szakember pontosságához, munkájának megbízhatóságához tartozik.

Wildner Dénes munkássága nemcsak a helységnévkutatás és -pontosítás terén időtálló; számos hasonló jellegű (népességstatisztikai) dolgozata és könyve főként a 19–20. század társadalom- és etnikumtörténetének élenjáró szakértőjeként rögzíti nevét. Kár, nagy veszteség, hogy e munkásságot nem ismerik kellőképpen.

A kísérőszövegében kétnyelvű (német, magyar) két kötet lényege: az első az 1918 előtti magyar megyék földrajzi rendjében ismerteti a régi magyar nyelvű helységneveket, s minden esetben utal arra, hol található ezek a második kötetben. Emaz pedig ugyanazt a helységnévanyagot párhuzamosítja a mai névvel. Megtaláljuk itt a történeti német, a mai osztrák, lengyel, román, orosz, rutén, szlovák, délszláv, ukrán s a ma is magyarországinak maradt helységneveket. Térképek egészítik ki a szöveget, sajnos ezeken és a szövegben nem tüntetik fel a mai „utódállami” adminisztratív elnevezést (osztrák, román, szlovák stb. megye- vagy járásneveket). Ennek ellenére (s a gazdag könyvtári felhozatalból válogatva) nagyon is használható a Wildner–Göllner-könyv. (Külön elismerés illeti meg Ralf Thomas Göllnert, aki Wildner gyűjtését sajtó alá rendezte.) Talán újabb kiadása(i) pótolja(ák) ezt a – tulajdonképpen csekély és könnyen jövétehető – hiányt, s betoldják a *nagyon kevés* hiányzó adatot (ilyen pl. a Pallas Lexikonban is szereplő Gesztely helység).

A munka hiánypótló, szükséges, nélkülözhetetlen. Valóban forrásértékű. Ezért is jeleztük, és csak üdvözölhetjük meglétét.

Pap Ferenc